

Lazányi Orsolya és Veress Tamás

COMMONING EGY ÖKOLÓGIAILAG FENNTARTHATÓ, SZOLIDÁRIS TÁRSADALOMÉRT



A növekedésorientált gazdasági berendezkedésekkel ellentétben (mint például a kapitalista vagy tervutasításos rendszerek), melyek az olcsó munkaerő és természeti értékek kizsákmányolásán alapulnak, a commonsok olyan önszerveződő közösségek, melyek nem piacon eladható áruk előállítását végzik, hanem a társadalom valódi igényeinek közvetlen kielégítését célozzák, úgy, hogy az ezeket fenntartó természeti rendszereket ne pusztítsák, hanem lehetőleg gyarapítsák. A társadalmi és ökológiai újratermelődést előtérbe helyező kezdeményezések, melyek a piaci és állami koordinációs mechanizmusoktól függetlenül működnek, a növekedésorientált gazdasági rendszerek nyomását enyhítő terek lehetnek. A piac túlterjeszkedése, amely során a piaci logika az élet egyre több területét vonja be a kereskedelmi tevékenységek körébe, a commonsok bekerítésének, piacosításának a veszélyét is magában hordozza. Tanulmányunkban előbb a megosztásos gazdaság (sharing economy) példáján keresztül szemléltetjük, hogy üzleti modellekbe ágyazva hogyan kooptálódhat a megosztás. Ezt követően arra is kitérünk, hogy a megosztás hogyan szolgálhatja sokkal inkább társadalmi jólét megteremtését szolgáló, fenntartható terek és folyamatok – azaz a commons – létrehozását.

A Fordulat 25. száma (2019: 2) a klímaváltozást, a környezetrombolást és az azokat előidéző társadalmi folyamatokat járta körül. A lapszám tanulsága az volt, hogy a súlyos környezeti károkat okozó gazdasági gyakorlatok és technológiák elterjedéséért, az emberiség egy szűk kisebbsége – a vállalataik termelékenységét fokozni kívánó tulajdonosok és tőkésék – volt elsősorban felelős. Az ökológiai pusztítás valóban visszavezethető arra, ahogy a kapitalizmus a természetre mint végtelen mennyiségben rendelkezésre álló, olcsó erőforrásra tekint. Ez az elv a tervutasításos gazdaságra is jellemző volt, elvégre az államszocialista rendszerek is betagozódtak a kapitalista világrendszerbe (Éber et al. 2014; Gille 2019). Az elmúlt évszázad tapasztalata azt mutatja tehát, hogy a növekedésorientált gazdasági rendszerek együttesen hajszoják környezeti válságba a 21. század társadalmát. A kérdés az, hogy találunk-e, illetve el tudunk-e képzelni olyan társadalomszervezési gyakorlatokat és elveket, melyek elősegítik a társadalmi újratermelést, és eközben nem pusztítják az azt fenntartó ökológiai rendszereket. Jelen írás célja, hogy bemutassa a commons-t mint társadalomalakító szemléletet, gyakorlatot, mozgalmat és társadalomkritikai keretet, mely támogathatja a szolidáris gazdasági mozgalmak, kezdeményezések terjedését, erősödését.

Kiindulópontunk az, hogy a kapitalizmust – más társadalmi rendszerekhez hasonlóan – meg kellett teremteni, létre kellett hozni (Polányi [1944] 2004). Ennek megfelelően a kapitalista viszonyrendszerben semmi „természetes” nincs, a kapitalizmus társadalmi konstrukció, és így alakítható – ahogyan létrejött, ugyanúgy lebontható, meghaladható. A kapitalista vállalatok az emberi kapcsolatokat koordináló viszonyrendszereket úgy alakítják,

hogy az lehetővé tegye a pénzügyi vagyon végtelen mértékű növelését, és azt, hogy ezt a vagyont annak tulajdonosai elsajátíthassák. Ezt a működést nevezi Marjorie Kelly (2012) és Mariana Mazzucato (2018) kicsatornázó (*extractive*) gazdaságnak, mely során az adott szervezet tulajdonosai a munka és az együttműködések során létrehozott értékeket kicsatornázzák – közömbösséget mutatva az ökológiai korlátok és társadalmi igazságosság iránt. A kicsatornázható érték végtelen növelése érdekében a vállalatok a profit és a fogyasztás mindenkorai növelésében érdekeltek, azon az áron is, hogy a piaci logikát az élet egyre több területére terjesztik ki. Polányi Károly (1944) ezt a folyamatot a piaci társadalom kialakulásaként írta le, amely során az emberi szükségletek egyre nagyobb részét a piacon zajló kereskedelmi tevékenységek útján elégítjük ki, ami végső soron a piaci vállalatok tulajdonosainak tőkefelhalmozásához járul hozzá.

Ezzel szemben a *commons* – vagyis az önszerveződő és önrendelkező közösségek, hálózatok - az élethez szükséges javak, terek és folyamatok közösségi megszervezésének olyan fenntartható gyakorlatait jelentik, amelyeknek önmagában nem a piacon eladható áru létrehozása a célja, hanem a közvetlen, valódi társadalmi igények kielégítése. A *commons* tagjai a társadalmi újratermelődés, vagyis az élet fenntartásához szükséges materiális (pl. étel, lakhatás) és immateriális javak (pl. gondoskodás, szeretet) létrehozásának folyamatait kívánják kivonni a növekedés logikája alól úgy, hogy eközben az élővilág sokszínűségét (biodiverzitását) ne pusztítsák, hanem lehetőleg bővítsék. A társadalmi és ökológiai újratermelődést előtérbe helyező *commons* fogalma¹ eredetileg olyan erőforrásokra (például halastavakra, legelőkre, erdőkre) vonatkozott, melyeket egy közösség bizonyos szabályok betartása mellett hosszú távon is fenntartható módon, az erőforrást nem kizsákmányolva használt, önszerveződő módon. Ezen definíció kialakításához és általában a téma vizsgálatához nagyban hozzájárult Elinor Ostrom munkássága. A többek közt Ostrom által leírt esetekben az látszik, hogy a közös erőforrások fenntartása egy közösség meglétéén alapszik, akik szabályokat hoznak, együttműködnek, ellenőrzik és a szabályok áthágása esetén szankcionálják egymást. Többen ezért a fogalom igei alakját, a *commoning* elnevezést használják, utalva ezzel a kifejezés társadalmi folyamataira (Linebaugh 2008; De Angelis 2003; Caffentzis és Federici 2014; Kostakis és Bauwens 2014; Helfrich és Bollier 2015).

Az Elinor Ostrom megközelítésével párhuzamosan megjelenő mozgalmi szemlélet kritikusabban viszonyul a fennálló hatalmi struktúrákhoz. Míg az ostromi iskola a jelenlegi

1 A hazai szakirodalomban a fogalmat Gyuris Ferenc (2014) közjavakként fordította le. A közjavak kifejezés azonban véleményünk szerint könnyen összekeverhető az olyan, állam által fenntartott szolgáltatásokkal, mint például az egészségügy, a nyugdíjrendszer, a közutak, az oktatás, ami nem egyenlő a társadalmi szerveződések által az államtól függetlenül kezelt erőforrásokkal (mint ahogy az angolban sem egyenlő a 'commons' a 'public goods' megnevezéssel, lásd például (Quilligan 2012).

intézményi kereteken és a kapitalizmuson belül vizsgálta az erőforrások közös menedzsmentjére vonatkozó szabályok kialakítását, a mozgalmi megközelítés kritikát fogalmaz meg a piaci és a központi tervezésű, növekedésorientált társadalomszervezéssel szemben. A *commons* e mozgalmi szemléletben olyan társadalmi szerveződési formákat jelöl, amelyek a közös tulajdon, valamint a demokratikus erőforrás-kezelés logikáján alapulva megteremtik a társadalmi és ökológiai reprodukciót előtérbe helyező, demokratikus gazdálkodás lehetőségét. Az ezeken az elveken alapuló társadalmi szerveződési gyakorlatok célja nem a profitszerzés egy szűk tulajdonosi réteg számára, hanem a társadalmi jóllét biztosítása. Működésüket tudatosan a társadalmi kapcsolatokba ágyazva szervezik, és amennyiben teret kap a piaci intézményi logika, úgy az alárendelt szerepben jelenik meg.

A kapitalista viszonyrendszer terjedése, a bekerítések² korszaka nem áll meg a földnél (Harvey 2009): kiterjed genetikai kódokra, államilag finanszírozott kutatási eredményekre, ősi, hagyományos tudásra és kultúrára, a légkörre – nincsen korlát. A *commons* aktivisták Bauwens és Pazaitis (2019) a jelen kapitalista politikai gazdaságot a mesterséges szűkösség és a hamis bőség kevert rendszereként írják le. A hamis bőség a termelésben jelenik meg, miszerint a véges fizikai korlátokkal bíró bolygón elképzelhető, megvalósítható lenne végtelen mértékű növekedés. A mesterséges szűkösség fenntartása a technológia, a tudás, az immateriális javak terjedésének, elosztásának korlátozását foglalja magába (például a szellemi tulajdonjog formájában). Jelen termelési berendezkedésben a szereplők a versenyképességüket a költségek átruházásával érik el (például nem fedezik a működés során keletkező környezeti károk regenerálásának költségeit). A *commons* mozgalom tagjai ezért arra törekednek, hogy a termelés ne a végtelen tőkefelhalmozás logikáját kövesse, hanem illeszkedjen bele a bolygó biológiai korlátai közé (tehát szorítkozzon a valós szükségletekre), és ezzel párhuzamosan a tudás, mely a végtelenségig osztható annak kimerülése nélkül (valakinek nem lesz kevesebb tudása mert átadott belőle másnak), áramoljon szabadon. A *commons* mozgalmi irányzata ezért az önszerveződésen alapuló gyakorlatok kialakításának a módját keresi, melyek a piaci és a bürokratikus (állami) koordináció által fenntartott kapitalista logika nyomását, szorítását enyhítő stratégiák és menedékhelyek lehetnek. A *commons* szerveződései erős párhuzamot mutatnak a szükségletek kielégítésének szintén társadalmi kapcsolatokba ágyazott és talán közismertebb formájával, a megosztáson alapuló kezdeményezésekkel (mint például az Uber vagy a MOL BUBI). A piac túlterjeszkedését jelzi, hogy a megosztás mint társadalmi kapcsolatokra építő, szolidaritáson alapuló, egyének és közösségek igényeinek kielégítését célzó gyakorlat a kétezertizedes évekre a megosztásos gazdaság (*sharing economy*) üzleti modelljeibe ágyazva

2 A bekerítések fogalma arra a jelenségre utal, amely során a köztulajdonból (pl. városi terekből, természeti erőforrásokból) magántulajdon válik, mesterséges szűkösséget kialakítva.

egyre nagyobb mértékben a gazdasági növekedést szolgálja. Tanulmányunkban bemutatjuk ennek a kooptációs (a megosztást a tőkefelhalmozás rendszerébe beépítő) gépezetnek a működését, és ezzel szemben azt is, hogy hogyan néznek ki azok a megosztáson alapuló gyakorlatok, amelyek sokkal inkább a *commons* fogalommal leírható, a társadalmi jóllét megteremtését szolgáló, fenntartható terekben jellemzőek. A tanulmány első részében bemutatjuk a *commons* fogalmát, majd a megosztás és a megosztásos gazdaság kapcsolatát, kudarcát és lehetséges szerepét a társadalmi újratermelődéssel piaci logikától független, vagy annak nem alárendelt terei kialakításában. A megosztást három eltérő szerveződési keretben mutatjuk meg: a Rövid távú bérlői rendszerek és a Kapitalista platformok című részek a kooptálódás (vagyis a piaci logikába való betagozódás) eltérő mértékét, míg a Közösségi megosztás a *commons* elvein alapuló szerveződést illusztrálják gyakorlati példákon keresztül.

MI A COMMONS?

A *commons* fogalom ismertsége sokat köszönhet Elinor Ostromnak. Ostrom (1990) a közösen birtokolt és menedzselte erőforrások (*common pool resource*) fenntartható kezelését, használatát vizsgálta munkájában, amelyért 2009-ben közgazdasági Nobel-díjat kapott. Bemutatta, hogy sok esetben a helyi közösségek önszerveződésük, együttműködési és konfliktuskezelési mechanizmusaik révén hatékonyabbak a piaci vagy bürokratikus koordinációnál az erőforrások kezelésében. A helyiek bírják ugyanis a legtöbb releváns információval, és gyakran képesek megszervezni az erőforrások fenntartható használatának gyakorlatait: sikeresen állítanak közösen hozott szabályokat, melyeket az állami és piaci koordinációnál alacsonyabb költséggel tartanak be, szükség esetén pedig szankcionálják a szabálysértőket. Az önszerveződésre és az erőforrások évszázadokon átívelő fenntartására jelentenek példát a svájci és japán erdő- és legelőhasználó közösségek, vagy éppen a spanyol és fülöp-szigeteki öntözőrendszert működtető gazdák.³

Az erőforrások helyi szintű közösségi igazgatása azonban hiába bizonyult működő és fenntartható modellnek számtalan esetben, az erőforrások menedzsmetjére irányuló szakpolitikai gondolkodásban gyakran mégsem kap helyet az állami és a magántulajdonon alapuló piaci koordináció mellett. Ostrom (1990) szerint ez nem véletlen: a szakpolitikákat alakító érvelések nem valós megfigyeléseken, hanem gyakran inkább absztrakciókon, absztrakciókból levont metaforákon alapulnak. Ilyen metafora a piaci (magántulajdon) vagy

3 Közép-európai történelmi példákhoz önszerveződésre és a helyi tudás mértékére, szerepére lásd például Varga és Molnár (2018), illetve Molnár, Gellény, Margóczy és Biró (2015) írásokat.

bürokratikus (állami tulajdon) koordináció elengedhetetlen szükségessége az erőforrások fenntartása érdekében. Ennek a gondolkodásmódnak egyik támpontja – amelynek érvényét Ostrom munkásságával megkérdőjelezte – a neoklasszikus közgazdaságtan „a közlegelők tragédiájaként” ismert alapfeltételezése. A Garrett Hardin (1968) által ismertté vált elmélet alapján a szabad hozzáférésű közlegelőn a pásztorok akkor viselkednek racionálisan, ha mindig több állatot legeltetnek; hiszen amennyiben nem ők nem visznek több állatot a legelőre akkor mások fognak. A Hardin által modellezett helyzet szükségszerűen a legelő túlhasználatához vezet, lévén minden racionális és önérdékkövető pásztor abban érdekelt, hogy minél több állatot vigyen a közlegelőre – a túlhasználat, a közlegelő tragédiája elkerülehetetlen. Hardin gondolat kísérletének hiányosságára Ostrom (1990) hívja fel a figyelmet, bemutatóva, hogy sok esetben helyi közösségek önszerveződés és önrendelkezés – tehát saját szabályok kialakítása és betartása – révén képesek hosszú távon gazdálkodni a helyben található erőforrásokkal. A közlegelőt használók szabályokat vezetnek be és azok megszegését képesek szankcionálni, így elkerülve a közlegelők tragédiáját.

Ostrom (1990) empirikus megfigyelésekkel illusztrálja, hogy a helyi, közösségi megoldások gyakran a saját játéktérükön (az erőforrások fenntartható használatából származó haszon kinyerésében) teljesítenek jobban a piaci vagy az állami koordinációnál. Vizsgálódásai esetében ez azt jelenti, hogy ha például egy halastó a helyi közösség kezelésében van, és amennyiben a közösség tagjai képesek az általuk hozott szabályok érvényesítésére, akkor elkerülhetik a túlhalásztást, azaz a közösség tagjai nem fogják kizsákmányolni a tavat és a tóban lévő halállományt a közösség többi tagjának – vagy a közösség jövőbeli tagjainak – a kárára.

Míg az ostromi iskola az erőforrások menedzsmentjére és az azt lehetővé tévő szabályok definiálásra koncentrált a fennálló intézményi kereteken belül, addig a társadalomtudományoknak a *commons*-szal foglalkozó területén megjelent egy mozgalmi, kritikai irányzat is. A mozgalmi irányzat politikai és társadalomszervezési kérdésként vizsgálja a *commons*-t, azt kutatva, hogy a *commons* gyakorlatai mennyiben kínálhatnak alternatívát a növekedésorientált (piac)gazdasággal szemben (Akbulut 2017). A *commons* fókuszában nem a kereskedelmi tevékenység, vagyis a piacon eladható áruk létrehozása áll, hanem a közösségek létfenntartásának biztosítása, bizonyos szükségletek kielégítése – mégpedig úgy, hogy a demokratikus kezelés, fenntartás és menedzsment gyakorlata tiltja az adott erőforrás kizsákmányolását. Egy közösség által fenntartott halastóból a közösség tagjai nem azért halásznak, hogy a halakat eladják, és a bevételből mindig növekvő tőkét halmozzanak fel, hanem hogy azokat elfogyassák.⁴ A mozgalmi irányzat az emberi élet szükségleteinek

4 Noha Caffentzis és Federici (2014) felhívják rá a figyelmet, hogy létezhetnek olyan szerveződési formák, melyek belső szervezési logikája a *commons* elvét követi, ugyanakkor a megtermelt, elosztott javakat piaci kereskedelem útján értékesítik. A szerzők érvelése szerint a svájci Alpokban fenntartott

kielégítését célzó, helyi és globális *commons* létrehozásán keresztül képzelet el a társadalmi újratermelődés szolidáris és fenntartható módjának megteremtését (Kostakis és Bauwens 2014). A mozgalmi irányzat tehát megkérdőjelezi a domináns gazdasági paradigmát és a fennálló hatalmi struktúrákat (Nieto-Romero et al. 2019).

Az együttműködés, megosztás és konfliktusrendezés a *commons* létrehozásában és működtetésében – vagyis a *commoning* gyakorlata – egyidős az emberiséggel, ugyanakkor folyamatosan alakul a társadalmi-technológiai változásokkal. Ennek megfelelően a *commons* nem kizárólag természeti erőforrások esetében értelmezhető, a logika kiterjeszhető például idő- vagy szívességbankokra, városi közösségi kertekre, foglalt házakra (*squats*), ételmi-szer-szövetkezetekre, helyi pénzekre, barter alapon működő kezdeményezésekre, városi terekre, tudásra, kulturális örökségre, hagyományokra, digitális javakra is (Akbulut 2017; Caffentzis és Federici 2014). Ezek a közösen fenntartott terek, digitális vagy materiális javak olyan erőforrásokat képviselnek, amelyeket egy közösség kezel vagy tart fenn, és a kezelésben részt vevő tagok számára egyenlő hozzáférés biztosított. A *commons* lényegi eleme, hogy a közös javakhoz való hozzáférés nem üzleti, kereskedelmi logika, hanem a szolidaritás és gondoskodás (reciprocitás) elve alapján biztosított. Tehát egy erőforrásból akkor részesülhet a közösség tagja, ha annak fenntartásában, újratermelésében is részt vesz (Fournier 2013; Caffentzis és Federici 2014).⁵ Azt a folyamatot, amelyben a közösség tagjai egyenrangú felekként, együtt és egymás számára hoznak létre javakat, szokás *peer-to-peer* előállításnak is nevezni (Euler 2018). A közös fenntartás eredménye, hogy a létrehozott erőforrás a közösség közös tulajdonában van, arról közösen rendelkeznek. Ez kötelezettségeket ró a résztvevő tagokra, ugyanakkor ez biztosítja az erőforrás újratermelését, fenntartását is.

A kötelezettségeket és feladatokat, valamint a hozzáférés módját közösen lefektetett szabályok határozzák meg a *commons* eseteiben. A szabályokról azoknak kell döntenie, akikre azok vonatkoznak, így a *commons* eseteiben a cél az egyenlő hozzászólás biztosítása minden résztvevő számára (Akbulut 2017). E szabályok azon túl, hogy az erőforráshoz való hozzáférés módját meghatározzák, azt is korlátozhatják, hogy mire és hogyan használható az adott erőforrás (Fournier 2013; Caffentzis és Federici 2014).

A *commons* tehát a társadalmi újratermelődésnek a piacgazdaság logikájától merőben eltérő megvalósítására kínál lehetőséget – hiszen átrendezi a termelés-fogyasztás rendszerét; eltűnik, elmosódik a határvonal termelő és fogyasztó, tulajdonos és alkalmazott között. Ám nem tekinthetünk el attól a ténytől, hogy ezek a szerveződési formák milyen

legelők esete éppen ilyen, mivel a közös legelőkön gyarapodó szarvasmarhák végül a svájci tejiparon keresztül az állatok tulajdonosait juttatják profithoz.

5 Az olyan, pl. digitális javak esetében, amelyek értéke a használattal nem csökken (ún. nem rivalizáló javak), a hozzáférés sokkal nyitottabb lehet, ilyen pl. a Wikipedia.

intézményi környezetbe ágyazódnak. A piaci logika túlterjeszkedése magában hordozza a *commons* bekerítésének veszélyét is (Caffentzis és Federici 2014). A piaci társadalomban minden szerveződés – hacsak nem egy teljes mértékben izolált kommunáról van szó – kénytelen piaci műveleteket/kereskedelmi tevékenységet végezni. Így a gyakorlatban a *commons* mozgalmához tartozó kezdeményezések az ideáltipikus jellemzők eltérő súlyával és sokszínűbb formában vannak jelen, és változó mértékben lépnek interakcióba és ágyazódnak be a piacgazdaságba (Euler 2018).

A következőkben gyakorlati példákon keresztül világitjuk meg a *commons* különböző megközelítéseit: előbb szemügyre veszünk két esetet, amely piacosítja a *commons* gondolatát. Ezt követően azt részletezzük, hogy mindezzel szemben milyen jellemzőkkel bírnak az önszerveződésen alapuló és az ökológiai korlátokat figyelembe vevő *commoning*-gyakorlatok. Mindezt a megosztás példáján keresztül illusztráljuk. Ám a megosztás és a kétezer évesekben felfutó megosztásos gazdaság (*sharing economy*) jó példa arra is, hogy hogyan vált a megosztás fogalma és gyakorlata fenntartható társadalomszervezési lehetőségből a kapitalista gazdaság legújabb, innovatív üzleti modelljének eszközévé, mely érzéketlen a társadalmi-ökológiai szempontok iránt.

A MEGOSZTÁSOS GAZDASÁG HÁROM FORMÁJA

A szakirodalomban egyes szerzők (Kostakis és Bauwens 2014; Vallat 2016; Bradley és Pargman 2017) a megosztásos gazdaság (*sharing economy*) bizonyos kezdeményezéseit a *commons* mozgalom részének tekintik, vagy ezzel hozzák összefüggésbe. A megosztásos gazdaság központi eleme – ahogyan részben a *commoning* gyakorlatoké is – a megosztás. A megosztás fogalma hagyományosan az emberek közti kapcsolódásról, szolidaritásról és kölcsönös segítségnyújtásról szól. Russel Belk (2010) szerint a megosztás hagyományosan családon belüli tevékenységekre vonatkozott, jelentette így például a közös étkezés során az étel megosztását, de ide tartozhat a házimunka, a gondoskodás és más javak megosztása is. A megosztás tehát egy egymás segítségét célzó tevékenységet jelent, ami mások igényeinek a kielégítésével jár együtt. A tágabb család vagy a baráti kör vendégül látása esetében például az étel megosztása egyszerre a társas kapcsolódás és a fiziológiai szükségletek kielégítésének a színtere (Belk 2010). A történelem során, a vadászó-gyűjtögető társadalmaktól a bekerítések⁶ koráig a megosztáson keresztül megvalósuló társadalmi újratermelőds

6 A bekerítések fogalma arra a 16–18. századi, jellemzően Nagy-Britanniához kötődő folyamatra utal, mely során a középnemesség elkerítette az addig parasztok számára is hozzáférhető földeket, akik így elvesztették a közös földek, pl. legelők használatának a jogát és így megélhetésük feltételeit – ezért is

egy-egy tágabb közösségre, például faluközösségekre is jellemző volt (ilyenek tekinthetjük például az aratás során a közös munkát vagy egymás gyermekének felügyeletét). A piaci gazdaságokban a szomszédsági, szolidaritáson alapuló kapcsolatok háttérbe kerülnek, a kapitalizmus terjedésével az élet egyre több területe vált a piaci logika által meghatározottá. A digitális technológia lehetőségeinek köszönhetően tágabb közösségeken belül – akár egymás számára földrajzilag távol és egymás számára ismeretlen egyének között – viszonylag könnyen elérhetővé vált a különféle javak, szolgáltatások megosztása.

A megosztáson, vagyis egymásnak való segítségnyújtáson és szolidaritáson alapuló „fogyasztás” elterjedése – szemben a piaci logikán alapulóval – jogosan vezethet ahhoz a következtetéshez, hogy a megosztásos gazdaság (*sharing economy*) is az olyan gyakorlatok körébe tartozik, amely a kizsákmányoláson alapuló gazdasági működésre és társadalomszerveződésre kínál alternatívát. A megosztás eredeti jelentésével szemben azonban a megosztásos gazdaság globális megjelenésével az üzleti élet és szakirodalom újradefiniálta a kifejezést. A főáramú, piacközpontú gazdaság a megosztásos gazdaságra új, innovatív üzleti modellként tekint, amely a fogyasztás és a termelés új formáit hozza létre, mivel az eszközök tulajdonlásáról az azokhoz való hozzáférésre kerül a hangsúly. A megosztás üzleti szempontból olyan folyamat, amely során a felhasználók saját eszközeiket vagy szolgáltatásaikat biztosítják mások számára, amit általában egy online platform tesz lehetővé (Richardson 2015). A szakirodalom e része kihasználatlan kapacitásokhoz (pl. használaton kívüli szobákhoz, autókhoz) való hozzáférés biztosításaként definiálja a fogalmat (Meelen és Frenken 2015). Ebben a kollaboratív fogyasztásnak is nevezett folyamatban a felhasználók egy időben fogyasztókká és termelőkké (vagy szolgáltatókká) is válhatnak (Botsman és Rogers 2011). A megosztásos gazdaság tereiben a megosztás olyan üzleti kapcsolatokra vonatkozik, amelyekben a résztvevők közvetlenül adhatnak el és vehetnek tárgyakat vagy szolgáltatásokat – az ezen interakciók során keletkező értéket (pl. a platformokon fizetett jutalékot, hirdetésekéből vagy adatértékesítésből származó bevételt) azonban a tulajdonosok járulékként lefölozlik.

A megosztásos gazdaság ezáltal alkalmas terepet nyújt a kapacitások piacosítására, új kapacitások létrehozását ösztönzi, és ezt nem a megosztás hagyományos gyakorlata, hanem a piaci szűkösség logikája mentén teszi. Dudás és Boros (2019) tanulmányukban „címkezésnek” nevezik a folyamatot, mely során kereskedelmi vállalatok tudatosan, a piaci vagyonalmozás reményében törekednek arra, hogy tevékenységüket a megosztás kultúrájának részeként értékesítsék. Ennek keretén belül a megosztásos gazdaság (*sharing economy*) az élet újabb területeire vezeti be a piaci logikát és a kicsatornázás gyakorlatait.

voltak kénytelenek egyre nagyobb számban (jellemzően gyári) munkát vállalni. Mint említettük feljebb, a bekerítések kora nem zárult le, a bekerítések szinterei változnak.

A következőkben előbb olyan eseteket vizsgálunk, melyek szemléltetik a kicsatornázó szerkezeti működést, majd szembeállítunk velük tudatosan olyan struktúrában működő szervezeteket, kezdeményezéseket, melyek célja túlmutat a felhalmozás logikáján, és helyette a társadalmi újratermelődés ökológiailag fenntartható színtereiként szolgálnak. Arra keressük a választ, hogy az adott kezdeményezések jelenthetnek-e alternatívát a tőkefelhalmozáson és kizsákmányoláson alapuló kapitalista logikára. E szempontok között az vizsgáljuk, hogy

- az adott kezdeményezés célja áru eladása és tőkefelhalmozás, vagy pedig valós társadalmi igények kielégítése és a társadalmi jóllét megteremtése a társadalmi-ökológiai korlátok figyelembevételével;
- hogyan férhetnek hozzá a megosztott erőforráshoz a résztvevők, vagyis a megosztás milyen formában jelenik meg (kereskedelmi tevékenységként vagy szolidaritáson keresztül értelmezhető-e);
- hogyan történik a döntéshozás;
- mi történik a megosztás során keletkező egyéb értékekkel (pl. a megosztásból származó profittal);
- milyen a tulajdonosi szerkezet.

RÖVID TÁVÚ BÉRLŐI RENDSZEREK

A médiában gyakran megjelenő és önmagukat a megosztásos gazdaság részeként definiáló vállalkozások tömege jelent meg az elmúlt néhány évben, többek között a közlekedés területén. A különféle konstrukciók közül hazánkban az egyik legelterjedtebb az a forma, amelynek keretén belül egy vállalkozás saját járműflottáját teszi elérhetővé, vagyis osztja meg a felhasználókkal (ilyen pl. a MOL Limo vagy a Lime e-rollerek esete). A felhasználóknak így lehetőségük van arra, hogy a viszonylag drága közlekedési eszközök tulajdonlása nélkül vegyék igénybe a szolgáltatást. Ezzel – a nemzetközi szakirodalom egy része alapján (Frenken és Schor 2017; Böcken és Meelen 2017) – elvileg csökkenthető az eszközök iránti kereslet, és így a gyártáshoz szükséges energiafelhasználás, valamint ezek a szolgáltatások hozzájárulhatnak a forgalom csökkentéséhez és a városi terek jobb kihasználtságához a csökkenő parkolóhelyigény miatt (Frenken és Schor 2017; Schor 2014; Efthymiou et al. 2013). Különösen fontos ez az autómegosztás esetében, mivel a belső égésű motorok felelősek a közlekedésből származó üvegházhatású gázok kibocsátásának nagy részéért.

Annak ellenére azonban, hogy az autómegosztó rendszerek egyik legnagyobb ígérete a közlekedésből származó környezetterhelés csökkentése, valójában éppen az ellenkező hatást válthatják ki. Az ún. visszapattanó hatás eredményeképpen ugyanis az autókhoz való olcsóbb és könnyebb hozzáférés azok használatának növekedését, és így

össességében a károsanyag-kibocsátás növekedését is okozhatja (Frenken és Schor 2017; Böcken és Meelen 2017). A károsanyag-kibocsátás tekintetében az elektromos járművek kivételt képeznek, hiszen azok üvegházhatású gázok kibocsátása nélkül használhatóak lokálisan. Ha azonban a teljes életciklust (tehát a gyártásukhoz és a működésükhöz szükséges elektromos áram előállítását és a járművek újrafeldolgozása során keletkezett valamennyi kibocsátást) figyelembe vesszük, akkor az elektromos járművek belső égésű társaikhoz képest csupán 25%-kal alacsonyabb károsanyag-kibocsátást eredményeznek (IEA 2019). Az elektromos autóknál kisebb elektromos közlekedési eszközök, így az e-ollerek és e-kerékpárok valamivel fenntarthatóbb közlekedési alternatívát kínálnak. A vállalkozások által hirdetett szlogenekkel ellentétben azonban ezek az eszközök sem állíthatók elő és üzemeltethetők jelentős környezetszennyezés nélkül. Előállításukhoz erőforrásokra és energiára van szükség, ami nagyobb környezetterheléssel jár az elektromos motorral nem rendelkező rollerekhez, kerékpárokhoz képest. Ráadásul a kisebb elektromos járműveket a felhasználók gyakran egy, ezeknél környezetkímélőbb közlekedési mód (gyaloglás, kerékpározás vagy tömegközlekedés) helyett veszik igénybe (Hollingsworth et al. 2019; Portland Bureau of Transportation 2018).

Felmerül a kérdés, hogy a kapitalista viszonyrendszerben működtetett „megosztáson” alapuló rendszerek képesek-e figyelembe venni a társadalmi-ökológiai újratermelés korlátait. A megosztás a közlekedési eszközök területén általában olyan konstrukciót takar, amelyben egy profitorientált vállalkozás a saját tulajdonában lévő eszközöket teszi elérhetővé a felhasználók számára. Ezek az esetek valójában rövid távú bérleseként értelmezhetőek, nincs szó kihasználatlan kapacitásokhoz való hozzáférés biztosításáról, sem egyenrangú felek közti eszközmegosztásról. Egy profitorientált vállalkozást semmi sem ösztönöz arra, hogy működésében figyelembe vegye a társadalmi-ökológiai korlátokat (pl. a termeléshez szükséges energia előállításával járó környezetszennyezést, a ritkafémek kitermelése által okozott pusztítást vagy közösségek életének gyökeres megváltoztatását). Célja a bérlesek és ezáltal a profit növelése lesz a tulajdonosok számára, akik a vállalatot alakítják, és döntési joggal rendelkeznek a működésével kapcsolatban.

PLATFORMOK

A közlekedés mellett a megosztásos gazdaság részének tekintett digitális platformok egy másik fontos területe a szálláshelyek koordinációját szolgáló platformok. A terület legismertebb (és talán leghírhedtebb) képviselője a 2007 óta működő Airbnb. A szállásmegosztó platform felületén bérbeadók és bérlők kereskedhetnek egymással. A platform működési leírása szerint a bérbeadók második otthonukat, szobájukat, kihasználatlan szálláshelyüket oszthatják meg másokkal. A platformon keresztül tehát megvalósul a közvetítők nélküli,

egyenrangú felek közti (*peer-to-peer*) megosztás. A megosztás pénzforgalom ellenében valósul meg: a vendégek fizetség ellenében vehetik igénybe a felajánlott szálláshelyeket. A platform a bérbeadók számára így pénzkereseti lehetőséget, a vendégek számára pedig az ágazat hagyományos szereplőinél olcsóbb szálláshelyet nyújthat. Többek között az Airbnb tevékenységét nevezi Belk (2014) „pszeudo [azaz hamis] megosztásnak”.

Az Airbnb mára város- és társadalomalakító erővé vált: Amszterdamban és Barcelonában 18 ezer, Berlinben 22 ezer, míg Párizsban közel 60 ezer bérleményt kínál (Henley, 2019). Ezen bérlemények több mint fele lakás vagy teljes apartman, melyek gyakran az értékesíthető vendégéjszakák korlátozására vonatkozó helyi szabályokat megszegve kerülnek kiadásra. A bérbeadók könnyű kereseti lehetősége (magánszemélyként regisztrálhat bárki, nem kell vállalkozást indítani) oda vezetett, hogy számos nagyvárosban a platform működésére vezetnek vissza a megemelkedett lakhatási költségeket és ingatlanárakat (Henley 2019). Ez befektetési szempontból igen előnyös lehet, azonban a magasabb bérlési díjak kiszorítják a helyi lakosokat a rövid távú bérlők kényelmére. 2019-ben 10 európai nagyváros közös levélben kérte az Európai Bizottság segítségét a jelentős részben az Airbnb tevékenysége által okozott lakhatási válság és tömegturizmus kezelésében (Henley 2019).

Az Airbnb kapitalista platform, a tulajdonjogi rendszere az emberi kapcsolódások pénzügyi vagyonná alakítását és a platform tulajdonosai általi elsajátítását célozza (Dean 2018). Sem a vendégek, sem a bérbeadó nem tulajdonosai a platformnak. Az Airbnb megjelenése a lakáspiac felpörgetéséhez vezet, mert a platformon keresztül viszonylag könnyűvé és jövedelmezővé válik a tulajdonosok számára ingatlanjaik rövid távú bérbeadása a hosszú távú bérbeadásokkal szemben. Helyi hatóságok gyakran jelzik, hogy az Airbnb nem segíti őket a helyi szabályok betartásában (például adatszolgáltatással) és elhatárolódik a felelősségvállalástól, tevékenységének következményeitől. 2019-ben a párizsi ügyészség vádiratot nyújtott be a cég ellen az Európai Bíróságra, mivel szerinte az megsértette az ingatlanközvetítői tevékenységre vonatkozó szabályozást. Az ügyben egyelőre a bíróság főtanácsnoka hozott nem kötelező érvényű, tájékoztató erejű javaslatot, mely szerint az Airbnb nem ingatlanközvetítői, hanem az „információs társadalommal összefüggő” szolgáltatást nyújt, és ezért nem vonható felelősségre mint ingatlanközvetítő (Boffey 2019). Amennyiben az Airbnb-nek ezen megítélése (misperint nem vonható felelősségre ingatlanközvetítőként) precedensértékű lesz, úgy a helyi hatóságok közel védtelenné, tehetetlenné válnak a lakhatási és turisztikai ügyeiket illetően. A modellből fakadóan a platform a leginkább jövedelmező, azaz a rövid távú bérbeadások növelésére ösztönzi a tulajdonosokat, kiszorítva ezzel a hosszú távra kereső bérlőket. Lizzie Richardson megfogalmazásában az Airbnb és hasonló platformok, „egyszerre fedik el az egyenlőtlenséget és a tulajdonlás polarizációjának új formáit” (2015: 121).

A felhasználók kapcsolódásának lehetővé tételén túl az Airbnb és más kapitalista platformok tulajdonosainak bevétele származik a felhasználók aktivitásából származó adatok elemzéséből, értékesítéséből. A tulajdonosi csoport így a platformon keresztül létrejövő kereskedelmi kapcsolatok maximalizálásában érdekelt a megosztásból származó jutalék, és a felületen átmenő adatforgalom felhasználói adatainak eladásából származó bevétel miatt – függetlenül attól, hogy a platformon megosztott szolgáltatás milyen társadalmi és környezeti következményekkel jár. A kereskedelmi platformok az intézményi-szabályozási környezet hiányosságait kihasználva termelnek negatív externáliákat (például az Airbnb esetében a növekvő ingatlanbérleti árakat) (Dudás és Boros 2019). Mazzucato (2018) és Scholz (2016) kritikája szerint a kapitalista platformok szerkezeti sajátosságai miatt nem képesek a társadalmi igazságossági és ökológiai korlátokat szem előtt tartani. Az Airbnb és sok más kereskedelmi platform sikeresen vonzotta magához kockázati befektetők forrásait, ami szintén növekedési kényszerrel jár.

A kereskedelmi platformok gyakran érzékelik, hogy a megosztás hagyományos – segítségnyújtást és társas kapcsolatok kialakítását sugalló – címkei piaci értékre válthatók (Dudás és Boros 2019). Ezek a tevékenységek eltérnek a *commons* önszerveződésen és erőforrások megosztásán alapuló gyakorlataitól, és nem vezetnek csökkentett mértékű anyag-energia felhasználáshoz, sem a gazdálkodás demokratikus módjának kialakításához. Mivel a tárgyak vagy szolgáltatások megosztásából az üzleti célú platformok profitot generálnak, ezek célja kizárólag a fogyasztás növelése, függetlenül attól, hogy az adott eszközre vagy szolgáltatásra mekkora szüksége van a felhasználónak, és hogy az milyen társadalmi-környezeti következményekkel jár. A megosztásos gazdaság profitorientált kezdeményezői tehát belesimulnak a piacgazdaság rendszerébe, és nemhogy nem kérdőjelezi meg a fogyasztást és a növekedésorientált gazdaság működését, hanem egyenesen annak eszkalálódását is okozhatják.

KÖZÖSSÉGI MEGOSZTÁS

A profitorientált, üzleti célú megosztáson alapuló platformok mellett léteznek ún. közösségi megosztáson alapuló kezdeményezések is. Számos szerző szerint valódi megosztás, amely nem eszközök és szolgáltatások rövid távú bérlését, hanem a szükségletkielégítésnek egy szolidáris módját jelenti, kizárólag nem profitorientált kezdeményezésekben valósulhat meg (Belk 2014; Celata et al. 2017; Schor 2014). Szabályok révén adott kapcsolati térben, viszonyrendszerben el lehet lehetetleníteni, költségessé lehet tenni a kereskedelmi kapcsolatokat. Ezekben a kapcsolatokban a profitabilitás nem szempont, legalábbis nem domináns: inkább a kölcsönösségen, bizalmon alapuló együttműködés lehetőségei fontosak (Belk 2014). Ilyen szabályok kialakulhatnak helyi vagy globális léptékű kapcsolódási terekben, melyek során a

résztevők egymásnak való segítségnyújtás céljából, szolidaritásból, egy közösséghez való tartozás vagy egy adott ügy melletti elkötelezettség miatt vesznek részt a megosztásban (Celata et al. 2017). Nem keresik, valamint a szabályok és csoportnormák miatt csak korlátozott mértékben kereshetik a profitabilitást. Ezekben az esetekben a sokszor pénzforgalom nélküli megosztó gyakorlat nem kereskedelmi, tőkefelhalmozó célokat szolgál, hanem egymás igényeinek, szükségleteinek a kielégítésére irányul. Ezáltal a nem profitorientált, közösségi alapú kezdeményezések a társadalmi újratermelődést a piaci logika helyett a reciprocitás (szívesség, gondoskodás) logikájának megfelelően szervezik meg (Vallat 2016).

A közlekedés területére visszakanyarodva szolgáltat példát a Commons Cargobike Forum nevű nemzetközi hálózat, amelynek keretében helyi csoportok tesznek elérhetővé fenntartható szállítási eszközöket, teherbicikliket, ingyen vagy szolidáris alapon. A teherbiciklik nagyobb csomagok, terhek, családtagok vagy más személyek szállítására kínálnak fenntartható alternatívát. Jelentőségük abban rejlik, hogy a fenntarthatónak tekintett közlekedési eszközökről, pl. kerékpár, tömegközlekedés, azok szállítási kapacitásainak korlátai miatt váltanak gyakran autóra a lakosok (Riggs 2016). A főként német, összesen 93 helyi csoportokból álló hálózat Budapesten is rendelkezik egy Közösségi Teherbicikli Kölcsönző névre keresztelt kezdeményezéssel (Forum Freie Lastenräder 2019). A hálózat célja a szállítási eszközök használatának dekommodifikálása, vagyis nem piaci alapokra való helyezése. A budapesti, csakúgy mint a külföldi kezdeményezések esetében a helyi csoportok tagjai saját teherbiciklijüket ajánlják fel a helyi közösség számára, vagy kötik össze a teherbicikli-tulajdonosokat azokkal, akiknek nincs, de szükségük lenne rá. A biciklik közösségi pontokon, pl. kávézóknak, bicikliműhelyekben, iskolákban érhető el, ahonnan a felhasználók egy online platform segítségével kölcsönözhetik ki a fenntartható szállítási eszközöket. Miben kínál ez a rendszer mást, mint egy hagyományos közlekedési eszközöket üzleti módon megosztó vállalkozás?

A helyi teherbicikli-megosztó kezdeményezéseket gyakran egy már létező, a fenntartható közlekedés mellett elkötelezett csoport hozza létre. Ezek az alulról jövő kezdeményezések alapvetően függetlenek a nemzetközi hálózattól. Mindegyikük saját településének megfelelően alakítja ki a működést, keresi meg az együttműködő partnereket. Jellemző rájuk, hogy nonprofit alapon működnek, így a teherbicikliket ingyen vagy szolidáris alapon, adomány ellenében lehet használni (a nemzetközi hálózathoz való csatlakozásnak ez a feltétele). Ezáltal mindenki lehetőségeihez mérten járulhat hozzá a rendszer fenntartásához, ami biztosítja a rendszer méltányosságát és azt, hogy minél szélesebb körben váljon elérhetővé ez a közlekedési eszköz. Ezt a működést teszi lehetővé, hogy a megosztó rendszerben elérhető teherbicikliket a tagok nem a profittermelés reményében ajánlják fel a tágabb közösség számára. Az egyéni gazdasági érdekek helyett sokkal inkább a fenntartható városi közlekedés megteremtése érdekében teszik ezt.

Kölcsönzőpontokként pedig olyan partnerek, közösségi helyek szolgálnak, amelyek maguk is elkötelezettek a fenntartható környezet kialakításában, és nem várnak el anyagi juttatást a biciklik befogadásáért cserébe. Ezt a megosztással foglalkozó szakirodalom valamilyen ügy, misszió vagy a közösség melletti elkötelezettségként azonosítja (ellentétben a profitszerzést célzó motivációval) (Celata et al. 2017; Bradley és Pargman 2017). A nagyrészt együttműködésen alapuló rendszer a kölcsönzőpontok esetében lehetővé teszi, hogy a kölcsönzés viszonylag drága technológia, pl. elektromos és kóddal feloldható elektromos bilincsek nélkül legyen működőképes. A technológiai megoldások helyett az együttműködések alapuló megoldások egyszerre teszik lehetővé a költségek csökkentését és a partnerkapcsolatok erősítését.

A nemzetközi hálózat a helyi kezdeményezések létrehozásához szükséges tudását, a megosztó platformhoz szükséges szoftvert és annak helyi igényekhez való adaptálását biztosítja. A platformhoz szükséges nyílt hozzáférésű vagy szabad szoftvert a Commons Cargobike Forum nemzetközi hálózat tagjai fejlesztették, illetve fejlesztik folyamatosan, és az minden helyi csoport számára ingyenesen elérhető, amely szolidáris alapon szeretne teherbicikli-megosztást kezdeményezni. A nyílt hozzáférésű szoftverek (*free, open source softwares* – FOSS) a közösségi megosztásnak a *commons* szakirodalomban is széles körben tárgyalt, „hozzávaló” (Kostakis és Bauwens 2014). A nyílt hozzáférésű szoftverek ugyanis lehetővé teszik a megosztásban résztvevők beleszólását a platform működésébe, és ezáltal teret nyitnak a demokratikus irányításnak. A résztvevők maguk dönthetnek arról, hogyan alakítják a digitális tér szabályait, és hogy például az összegyűjtött információt a közösség céljaira használják, vagy az üzleti megosztó kezdeményezésekhez hasonlóan értékesítik egy harmadik fél számára. Az üzleti kezdeményezésekkel ellentétben ebben az esetben az adatok eladásából származó bevétel nem egy szűk tulajdonosi csoport érdekeit szolgálja. A nyílt hozzáférésű szoftverek tipikusan az ún. tudás *commons*-ok körébe tartoznak, mivel a szabad hozzáférés lehetővé teszi a tudás széles körben való megosztását. Használatuk nem licenctíjhoz kötött, és így tulajdonjogot sem lehet felettük gyakorolni.

A kölcsönzést támogató szoftver működtetése mellett a Commons Cargobike Forum helyi csoportjainak működése is demokratikus alapon működik. Noha gyakran kiemelkedik egy kezdeményező csoport, amelyik kulcsszerepet játszik a megosztórendszer létrehozásában, a működtetés és a döntéshozás során a minél demokratikusabb működés a cél. A budapesti csoport esetében ez abban jelenik meg, hogy az nem hierarchikus módon működik, nincsen egy tag, aki tulajdonjogából fakadóan rákényszerítheti akaratát a csoport működésére, illetve a tagok konszenzusra törekednek a döntések meghozatalánál.

A teherbicikli-megosztó rendszerek a közlekedés kritikai átvizsgálását is magukban hordozzák: alapvetően kérdőjelezi meg a fosszilis erőforrásokon alapuló motorizált közlekedést és az azt szolgáló infrastruktúrát. A teherbicikli-megosztó rendszer olyan kérdéseket

hoz felszínre, amelyek magukba foglalják a városi terek társadalmi vonatkozásait (pl. mire használjuk a városi tereket: az élettartamuk 90%-ban használaton kívüli gépkocsik parkolására vagy másra?), és a közlekedés fenntartását szolgáló infrastruktúra környezeti hatásait. A teherbicikli-megosztó rendszer hosszú távú célja a fosszilis erőforrásokon alapuló, növekedésorientált gazdaságtól való függetlenség, a közlekedésben való autonómia megteremtése (Nikolaeva et al. 2019).

A közlekedés példája mellett a szállásadás területén is találhatunk olyan gyakorlatokat, amelyek a piac logikája nélkül, szolidáris alapon tesznek elérhetővé ilyen szolgáltatást. A *peer-to-peer* megosztás alapja ezekben is egy online platform. A szolidáris alapú szálláshely-megosztás legismertebb képviselője a CouchSurfing. Noha a platform formája ma már magánvállalat, működése első hat évét sokan mégis a közösségi és a dekommodifikált szálláshely-megosztás példájaként tartják számon (Belk 2014; Celata et al. 2017). A civil szervezetként bejegyzett platform 2004-ben indult, az ingyenes, jellemzően legfeljebb néhány éjszaka erejéig szálláshelyeket kereső utazókat kötötte össze az arra nyitott vendéglátókkal. Az első hat évben jelentős részben önkéntesek működtették, fejlesztették a platformot, többek között ügyfélszolgálati, fordítási és webfejlesztési feladatokat vállalva. Alapszabály, hogy a felek (utazó és vendéglátó) között tilos a pénzforgalom, a kereskedelmi tevékenység. A CouchSurfingen keresztüli vendéglátás a közös programokra irányul, a felek főznek egymásnak, megosztva kultúrájuk gasztronómiáját, vagy éppen a vendéglátó elkalauzolja vendégét a helyi érdekességekhez, stb. A platform jövedelmének túlnyomó része a felhasználók által befizetett 25 dolláros regisztrációs díjból származott. A regisztráció opcionális, ugyanakkor a platform felületén elhelyezett üzenetekkel egyértelműen ösztönzik a befizetését, ezzel lehetővé téve a felhasználó profiljának adatokkal való részletesebb feltöltését, így növelve a bizalmat vele szemben. A vendégek fogadásában a pénzforgalmi tevékenység kizárása miatt a vendéglátók nem anyagi nyereség megszerzése miatt ajánlották fel szálláshelyeiket. A platformnak 2010-ig úgy lett több millió felhasználója, hogy a tagok szívesség alapján biztosítottak egymásnak szálláshelyet.

A CouchSurfing jellemzően az alacsony költségvetésű, a helyiekre kíváncsi utazás, a szívesség és a megosztás alapú kapcsolatok platformjaként működött. Mivel a vendéglátóknak nem járt anyagi haszonnal a vendéglátás, a felek nem nyereszked(het)tek egymáson. A CouchSurfing működése nem okozott lakhatási válságot, sem turisztikai dömpinget (szemben a kereskedelmi céllal működő Airbnb-vel). A tagok közül sokan nemcsak egyszerűen használták a szolgáltatást, hanem annak fejlesztésében is részt vettek, és sokkal inkább egy mozgalom aktivistájaként tekintettek magukra, mintsem fogyasztóként (Lapowsky 2012). A platform for-profit vállalattá alakulása 2010-ben a tagok, önkéntesek jelentős részének felháborodását váltotta ki. A CouchSurfing mára elvesztette elkötelezett önkéntesbázisát, mivel a magánvállalattá alakulása és a platform üzemeltetésének fizetett

munkaerővel való ellátása, vagyis a fenntartás kereskedelmi alapokra való helyezése az együttműködés és a gondoskodás ideájától fosztotta meg a felhasználókat. A tagok éppen azért voltak elkötelezettek a platform működése mellett, mert nem piaci alapon működött: önkéntes munkájukkal a platform közösségéhez tudtak hozzájárulni, és nem egy szűk tulajdonosi kör pénzügyi vagyónának növeléséhez (Lapowsky 2012).

A szálláshely-megosztás egy másik alternatívája a Fairbnb.coop, amely az Airbnb által okozott lakhatási és tömegturisztikai nyomás reakciójaként alakult szövetkezeti platform. Jelenleg öt városban – Valencia, Barcelona, Amszterdam, Bologna és Velence – működik testtüzemmódban. Az Airbnb-hez hasonlóan bérlőket köt össze bérbeadókkal, ugyanakkor itt eltérő szabályok érvényesek. A platform célja ugyanis kifejezetten az, hogy képessé tegye a helyi közösségeket és hivatalokat a túlfűtött rövid távú lakáspiaci helyzet kezelésére. Noha a szálláshelyiadás kereskedelmi célú, vagyis a felhasználók fizetség ellenében adhatják ki szálláshelyüket, a megosztásból származó jutalék 50 százalékát a Fairbnb helyi kezdeményesekbe csatornázza. Továbbá a Fairbnb adatforgalma a szövetkezet, tehát a tagok tulajdonában van, a szervezet rendelkezésre bocsátja azokat a helyi hatóságok számára, hogy segítse a szabályozás kialakítását és betartását. Szükség esetén a platform a helyi lakosokkal együtt lobbizik az illetékes hatóságoknál a közösen javasolt szabályozás kialakításában, érvénybe léptetésében. A kereskedelmi tevékenységét úgy igyekszik korlátok között tartani, hogy egy felhasználónak legfeljebb egy bérleménye kerülhet hirdetésre. A szövetkezeti forma tehát lehetővé teszi, hogy a platform működése ne egy szűk tulajdonosi csoport érdekeit szolgálja, hanem a működés során latba essenek a tágabb közösségi és akár ökológiai érdekek is.

ÖSSZEFOGLALÁS

Esszénkben az emberi együttműködés megszervezésének két radikálisan eltérő módját – az ún. kicsatornázó és „piacosított”, valamint a társadalmi-ökológiai korlátokat is figyelembe vevő, közösségi önszerveződésen alapulókat – különböztettük meg. A kapitalista viszonyrendszer egy szűk tulajdonosi kör részére csatornázza ki az együttműködések során létrehozott értékeket, kizsákmányolva mind az azt létrehozó közösséget, mind az annak létrehozásához szükséges ökológiai környezetet. Ezzel szemben a *commons* gyakorlatai lehetővé teszik, hogy az értéket előállítók rendelkezzenek a megtermelt érték felhasználásáról és megosztásáról. A *commons* gyakorlataiban tehát az érintettek nem ellentétes érdekű fogyasztókra és termelőkre oszlanak, hanem együttműködő felek csoportjába rendeződnek. A *commons*-ok olyan terek, ahol a szolidáris magatartás kizorítja, viszonylag költségessé teszi a nyereszkes magatartást, és ezzel szemben felértékelődik a résztvevők nyitottsága és együttműködőképességének ereje (Kostakis és Bauwens 2014). Az együttműködés logikája

azt is lehetővé teszi, hogy figyelembe vegyük a tágabb ökológiai környezetre gyakorolt hatásokat: ne annak kárára, hanem a természet, tehát a nem emberi létezők igényeit, érdekeit is figyelembe véve alakítsuk ki a társadalmi újratermelődéshez szükséges folyamatokat. Összességében a *commons*-szemlélet segíthet a társadalmi és ökológiai folyamatokat egységében látnunk, kezelnünk.

Az erőforrások közössé tételének és megosztásának logikája a versengés hatékonyságán túl a hagyományos tulajdon fogalmát is megkérdőjelezi. A különféle eszközök, szolgáltatások és tudás szolidáris alapon való megosztása esetében az érték nem az egyéni tulajdon felhalmozásából jön létre, hanem az erőforrások közössé tételéből, összevonásából (Kostakis és Bauwens 2014). A közösségi megosztás révén az eszközök, javak a közösség tulajdonává válnak (Belk 2014), amit például a budapesti Közösségi Teherbringa Kölcsönző egyik szlogenje igen szemléletesen ír le: „A mi teherbringánk a ti teherbringátok!”. A Couch-Surfing esete pedig rámutat arra, hogy amennyiben az egyéni hozzájárulás nem a közöst, hanem egy szűk kör értékalapját gyarapítja, az gyorsan erodálja, kiszorítja a tér, a közösség szolidaritáson és reciprocitáson alapuló kapcsolatait. A *commons* tehát a kapitalista szűkösség logikájával (hogyan kerítünk el erőforrásokat) ellentétben éppen annak a lehetőségeit keresi, hogy hogyan tehetünk közössé, minél több ember számára elérhetővé javakat. Ezáltal nem válik céljává a természeti erőforrások elkerítése és kizsákmányolása sem, ehelyett azok fenntartására rendezkedik be.

A cikkben bemutatott példák esetében az együttműködéseket egy online platform támogatta. A megosztás és a *commons* gyakorlata azonban nem feltétlenül digitális platformokhoz kötött, habár e technológia szélesebb körben teszi lehetővé a javak megosztását. A társadalmi újratermelődés demokratikus együttműködésen és ökológiai korlátokon alapuló terei – melyekre néhány példát szolgáltatunk tanulmányunkban – kétségtelenül jelen vannak társadalmunkban. Egyelőre azonban csak fragmentáltan, egymástól különálló szigetekként találkozhatunk velük. A *commons* alapon szerveződő kezdeményezések egy-egy eseté láthatjuk csak most, melyekben az ideáltipikus jellemzők kisebb-nagyobb súllyal vannak jelen (Caffentzis és Federici 2014; Euler 2018). Hogy a jelenleg sporadikusan megjelenő alternatívák, menedékhelyek az ökológiai és társadalmi szempontokat szem előtt tartó, a szükségletkielégítésben jelentős szerepet betöltő rendszert, hálózatot alkossanak, ahhoz a *commons* elvein nyugvó kezdeményezések közti szövetségek létrejötte szükséges.

Jelen publikáció az Európai Unió, Magyarország és az Európai Szociális Alap társfinanszírozása által biztosított forrásból az EFOP-3.6.3-VEKOP-16-2017-00007 azonosítószámú „Tehetségből fiatal kutató – A kutatói életpályát támogató tevékenységek a felsőoktatásban” című projekt keretében jött létre.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Akbulut, Bengi (2017): Commons. In: *Handbook of Ecological Economics*. Szerk.: C. L. Spash. Routledge.
- Bauwens, Michel – Pazaitis, Alex (2019): Accounting for planetary survival. P2P Foundation, Guerrilla Foundation and Schoepflin Foundation
- Belk, Russel (2010): Sharing. *Journal of Consumer Research*, No. 36.: 715–734.
- Belk, Russel (2014): Sharing Versus Pseudo-Sharing in Web 2.0. In: *Anthropologist*, Vol. 18., No. 1.: 7–23.
- Boffey, Daniel (2019): EU court rules Airbnb does not require estate agent licence. Interneten: <https://www.theguardian.com/technology/2019/dec/19/eu-court-rules-airbnb-does-not-require-estate-agents-licence> Letöltve: 2019. 12. 10.
- Botsman, Rachel – Rogers, Roo (2011): *What's mine is yours: How collaborative consumption is changing the way we live*. Collins.
- Böcken, Lars – Meelen, Toon (2017): Sharing for people, planet or profit? Analysing motivations for intended sharing economy participation. In: *Environmental Innovation and Societal Transitions*, No. 23.: 28–39.
- Bradley, Karin – Pargman, Daniel (2017): The sharing economy as the commons of the 21st century. In: *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, No. 10.: 231–247.
- Caffentzis, George – Federici, Silvia (2014): Commons against and beyond capitalism. In: *Community Development Journal*, Vol. 49., No. 1.: 92–105.
- Celata, Filippo – Hendrickson, Cary Yungmee – Sanna, Venere Stefania (2017): The sharing economy as community marketplace? Trust, reciprocity and belonging in peer-to-peer accommodation platforms. In: *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, No. 10.: 349–363.
- Csurgó Dénes – Domschitz Mátyás – Fabók Márton – Fülöp Nóra – Horváth Bence – Nagy Kristóf – Sidó Zoltán – Szabó Liza (2019): Bevezető a Fordulat 25. számához. *Fordulat*, No. 25.: 2–4.
- Dean, Jodi (2018): Kommunikatív kapitalizmus és osztályharc. In: *Fordulat*, No. 23.: 33–52.
- De Angelis, Massimo (2003): Reflections on alternatives, commons and communities. In: *The Commoner*, No. 6.: 1–14.
- Dudás Gábor – Boros Lajos (2019): A közösségi gazdaság (sharing economy) definiálásának dilemmái. In: *Tér és Társadalom*, Vol. 33., No. 1.: 107–130.
- Éber Márk – Jelinek Csaba – Gagyí Ágnes – Gerőcs Tamás – Pinkasz András (2014): 1989: Szempontok a rendszerváltás politikai gazdaságtanához. In: *Fordulat*, No. 21.: 10–63.

- Efthymiou, Dimitrios – Antoniou, Constantinos – Waddell, Paul (2013): Factors affecting the adoption of vehicle sharing systems by young drivers. In: *Transport Policy*, No. 29.: 64–73.
- Euler, Johannes (2018): Conceptualizing the Commons: Moving Beyond the Goods-based Definition by Introducing the Social Practices of Commoning as Vital Determinant. In: *Ecological Economics*, No. 143.: 10–16.
- Frenken, Koen – Schor, Juliet (2017): Putting the sharing economy into perspective. In: *Environmental Innovation and Societal Transitions*, No. 23.: 3–10.
- Gille Zsuzsa (2019): Létezik-e szocialocén? *Fordulat*, No. 25.: 78–101.
- Gyuris Ferenc (2014): A közjavak térbelisége. In: *Tér és társadalom*, Vol. 28., No. 4.: 15–39.
- Hardin, Garrett (1968): The Tragedy of the Commons. In: *Science*, No. 162.: 1243–1248.
- Harvey, David (2009): Az "új" imperializmus. Felhalmozás kisemmizés által. In: *Fordulat*, No. 7.: 78–106.
- Helfrich, Silke – Bollier, David (2015): Commons. In: *Degrowth: a vocabulary for a new era*. Szerk.: D'Alisa, Giacomo – Demaria, Federico – Kallis, Giorgos. Routledge.
- Henley, Jon (2019): Ten cities ask EU for help to fight Airbnb expansion. Interneten: <https://www.theguardian.com/cities/2019/jun/20/ten-cities-ask-eu-for-help-to-fight-airbnb-expansion> Letöltve: 2019. 12. 10.
- Hollingsworth, Joseph – Copeland, Brenna – Johnson, Jeremiah X. (2019): Are e-scooters polluters? The environmental impacts of shared dockless electric scooters. In: *Environmental Research Letters*, No. 14.
- IEA (2019): *Global EV Outlook 2019*. IEA, Paris <https://www.iea.org/reports/global-ev-outlook-2019> Letöltve: 2019.11.12.
- Forum Freie Lastenräder (2019): Welcome to Commons Cargobkes. Interneten: http://dein-lastenrad.de/index.php?title=Willkommen_beim_Forum_Freie_Lastenr%C3%A4der/en. Letöltve: 2019. 12. 10.
- Fournier, Valerie (2013): Commoning: on the social organisation of the commons. In: *M@n@gement*, Vol. 16.: 433–453.
- Lapowsky, Issie (2012): Couch Surfing Dilemma: Going for Profit. In: *Inc*. Interneten: <https://www.inc.com/magazine/201206/issie-lapowsky/couchsurfing-new-profit-model.html> Letöltve: 2019. 12. 10.
- Linebaugh, Peter (2007): *Magna Carta Manifesto: Liberties and Commons for All*. University of California Press.
- Kelly, Marjorie (2012): *Owning Our Future*. Berrett-Koehler Publishers.
- Kostakis, Vasilis – Bauwens, Michel (2014): *Network Society and Future Scenarios for a Collaborative Economy*. Palgrave Pivot.
- Mazzucato, Mariana (2018): *The value of everything*. Allen Lane

- Meelen, Toon – Frenken, Koen (2015): *Stop saying Uber is part of the sharing economy*. In: *Fast Company*. Interneten: <http://www.fastcoexist.com/3040863/stop-saying-uber-is-part-of-the-sharing-economy> Letöltve: 2019. 07. 20.
- Molnár, Zsolt – Gellény, Krisztina – Margóczy, Katalin – Biró, Marianna (2015): Landscape ethnocological knowledge base and management of ecosystem services in a Székely-Hungarian pre-capitalistic village system (Transylvania, Romania). In: *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, Volume 11.
- Nieto-Romero, Marta – Valentec, Sandra – Figueiredoa, Elisabete – Parrad, Constanza (2019): Historical commons as sites of transformation. A critical research agenda to study human and more-than-human communities. In: *Geoforum*, No. 107.: 113–123.
- Nikolaeva, Anna – Adey, Peter – Cresswell, Tim – Lee, Jane Yeonjae – Nóvoa, Andre – Temenos, Cristina (2019): *Commoning mobility: Towards a new politics of mobility transitions*. In: *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 44., No. 2.: 346–360.
- Ostrom, Elinor (1990): *Governing the commons*. Cambridge University Press.
- Polányi Károly ([1944] 2004): *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és társadalmi gyökerei*. Napvilág Kiadó.
- Portland Bureau of Transportation (2018): E-Scooter Pilot User Survey Results. Interneten: <https://www.portlandoregon.gov/transportation/article/700916> Letöltve: 2019.11.12.
- Quilligan, B. James (2012): Why distinguish common goods from public goods? In: Bollier, David – Helfrich, Silke (eds) (2012): *The wealth of the commons. A world beyond market & state*. The commons strategy group. Richardson, Lizzie (2015): *Performing the sharing economy*. In: *Geoforum*, No. 67.: 121–129.
- Riggs, Williem (2016): Cargo bikes as a growth area for bicycle vs. auto trips: Exploring the potential for mode substitution behavior. In: *Transportation Research Part F*, No. 43.: 48–55.
- Scholz, Trebor (2016): *Platform cooperativism: Challenging the corporate sharing economy*. Rosa Luxemburg Stiftung.
- Schor, Juliet (2014): *Debating the Sharing Economy*. *Great Transition Initiative*. Interneten: <http://www.greattransition.org/publication/debating-the-sharing-economy>. Letöltve: 2019.03.14.
- Vallat, David (2016): An Alternative to State-Market Dualism: The Sharing Economy. Practical and Epistemological Questions. In: *SASE 28th Annual Conference, June 24–26, 2016*.
- Varga, Anna – Molnár, Zsolt (2018): Fás-erdős legeltetési rendszerek a magyar nyelvű néprajzi irodalom tükrében. In: *Agrárerdészet*. Nemzeti Agrárkutatási és Innovációs Központ (NAIK).